

علی‌عمو چنین گفت

از نخستین داستان‌های کوتاه ایرانی

نوشته
علی‌عمو

به کوشش
رحیم چراغی

گیلکان، ۲۳

داستان، ۱

عمو، علی، -

علی عمو چنین گفت: از نخستین داستانهای کوتاه ایرانی / [مؤلف] علی عمو، به
کوشش رحیم چراغی - رشت: گیلکان، ۱۳۸۰.

۱۹۲ ص. گیلکان: ۲۳: داستان: ۱

فهرست نویسی بر اساس فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار).

ISBN: 964-90556-7-3

شابک: ۹۶۴-۹۰۵۵۶-۷-۳

۱- داستان های کوتاه فارسی - قرن ۱۴. الف. چراغی، رحیم، گردآورنده.

ب. عنوان.

PIR ۸۱۵۱ / م ۷۹۶۸

۱۳۸۰

۸۴۳/۶۲

کتابخانه ملی ایران

گیلکان

نشر گیلکان: رشت - خیابان انقلاب - اول خیابان گنجهای - کوچه صفاری - پلاک ۱۱۶

(رشت - صندوق پستی ۱۷۳۵-۴۱۶۳۵)

● علی عمو چنین گفت

● از نخستین داستان های کوتاه ایرانی

● نوشته علی عمو

● به کوشش رحیم چراغی

● حروفچینی و صفحه آرائی: کانون تبلیغاتی گیله وا

● چاپ اول زمستان ۱۳۸۰

● تیراژ ۲۰۰۰ نسخه

● چاپ و صحافی: توکل

شابک ۹۶۴ - ۹۰۵۵۶ - ۷ - ۳

ISBN: 964 - 90556 - 7 - 3

کلیه حقوق متعلق به نشر گیلکان است

سخن ناشر

انگیزه چاپ و انتشار مجموعه داستان‌های «علی‌عمو» از سوی «نشر گیلکان» که سعی در چاپ و نشر کتب گیلان‌شناسی دارد متوط به چند دلیل بود: نخست این که مطالعه این داستان‌ها خواننده را به دو دوره قبل حکومتی یعنی دوره قاجارها و روزگار پدر بزرگانمان می‌برد و اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشته ایران - مخصوصاً گیلان - را پیش روی او می‌گذارد.

دوم این که بستر همه داستان‌های «علی‌عمو» حال و هوای گیلان را دارد و چون نوع نگارش آن به طنز پهلومی‌زند، طبیعی است که با زبانی بسیار ساده، عامه فهم و روراست با مخاطب نوشته شده، از این رو تعداد زیادی لغات گیلکی و اصطلاحات، عبارات و تعبيرات این زبان در آن به کار رفته است، ضمن این که در هر داستان - بنا بر اقتضا - تقریباً ضرب‌المثلی، رسمی و آئینی از گذشته‌های دور و نزدیک گیلان شاهد آمده که اینک بسیاری از آن‌ها به بوته فراموشی سپرده شده است. از این رو این مجموعه، منبع و مرجع مورد احتیاجی برای مطالعات مردم‌شناسی نیز می‌باشد.

و بالاخره این که باز پای ثابت گیلان را بعنوان خاستگاه شاخه‌های نوین علم و هنر و ادب در ایران به میان می‌کشد و یک بار دیگر موقعیت گیلان را بعنوان جامعه‌ای باز و نقش گیلانی را بعنوان شهروندی بازنگر در کلیت کشور و اقوام دیگر مورد ارزیابی قرار می‌دهد. مجموعه این سه عامل اختصاصی در کنار عوامل عام‌تری نظیر بحث ادبیات نوین ایران، سیر داستان‌نویسی در ایران و همچنین تجدید نظر درباره تاریخ ادبیات معاصر کشور، موجب شد تا «نشر گیلکان» چاپ و نشر این اثر را در صدر کتابهای منتشره سال ۱۳۸۰ خود قرار دهد. باشد که مقبول نظر نه فقط جامعه ادبی گیلان، که همه ایران قرار گیرد.

«نشر گیلکان»

فهرست

۷	 سال ۱۲۸۸ خورشیدی.
۱۳	 چند توضیح.
۱۵	 ۱ - قونسولگری خوب است.
۱۹	 ۲ - کنجکاوی.
۲۳	 ۳ - یتفشکرون.
۲۷	 ۴ - رقص.
۳۱	 ۵ - خواب.
۳۶	 ۶ - کافر.
۳۹	 ۷ - آن که گفت قلم آزادست.
۴۲	 ۸ - یابو و عراده و.....
۴۶	 ۹ - لواشه و یواشه.
۵۱	 ۱۰ - من داری.
۵۵	 ۱۱ - کار.
۵۷	 ۱۲ - نامه.
۵۹	 ۱۳ - ماموریت.
۶۲	 ۱۴ - حَقْلَحَف.
۶۵	 ۱۵ - مالک.
۶۸	 ۱۶ - کَلَه سِیاسی.
۷۲	 ۱۷ - کلاه برداری.
۷۶	 ۱۸ - راپورت.
۷۹	 ۱۹ - نه عاقل، نه دیوانه.

۲۰ - دوتل.....	۸۳
۲۱ - ماجرای آتش سوزی و.....	۸۷
۲۲ - بزرگی.....	۹۲
۲۳ - روز نهم.....	۹۴
۲۴ - مهمان.....	۹۸
۲۵ - موقع خیلی باریک است.....	۱۰۲
۲۶ - ماجرای امروز خوری و دایره زنی.....	۱۰۵
۲۷ - قهیرا.....	۱۰۷
۲۸ - تماشا.....	۱۰۹
۲۹ - نوروزها.....	۱۱۱
۳۰ - سرگذشت شصت ساله یک نفر آدم.....	۱۱۵
۳۱ - گفت و گو با مدیر.....	۱۱۹
۳۲ - تشریفات.....	۱۲۲
۳۳ - دُوراز.....	۱۲۶
۳۴ - اصل همه چیزها.....	۱۳۰
۳۵ - دواخانه.....	۱۳۲
۳۶ - تبریک.....	۱۳۵
۳۷ - دهشاهی کمتر از کرایه.....	۱۳۸
۳۸ - درد دل.....	۱۴۱
۳۹ - قضیه ریش و سیبل و.....	۱۴۴
۴۰ - انسان باید عقل معاش داشته باشد.....	۱۴۶
۴۱ - فرنگی مآب.....	۱۴۸
۴۲ - نفرین.....	۱۵۱
۴۳ - مهمانی فرنگی.....	۱۵۲
۴۴ - کاسی.....	۱۵۴
۴۵ - هوشیاری.....	۱۵۶
۴۶ - زد و بند.....	۱۵۸
۴۷ - سال چانچوکش ها.....	۱۶۰
۴۸ - من دیگر حرف نمی زنم.....	۱۶۳
فرهنگ واژه های گیلکی بکار رفته در متن داستان ها.....	۱۶۵

۱۲۸۸ خورشیدی

آن چه آشکار است کوشش هایی برای دستیابی به نوعی از "داستان" در ایران، در سال های پیش از ۱۳۰۰ خورشیدی و آغاز داستان نویسی ایران با "یکی بود و یکی نبود" زنده یاد سید محمد علی جمال زاده دیده می شود. از جمله این مساعی، می توان - و باید - به نشریه "خیر الکلام" (که به مدیریت "افصح المتکلمین" در دوره مشروطیت منتشر می شد) اشاره و رجوع کرد. اگرچه پیش از آن، نخستین طنز دل انگیز زنده یاد علی اکبر دهخدا از مجموعه ایرانگیر «چرند و پرند» - که متأثر از سبک و سیاق نشریه معروف «ملانصرالدین» (چاپ قفقاز) بوده - در تاریخ ۲۲ جمادی الاول سال ۱۳۲۵ قمری در نشریه «صوراسرافیل» منتشر شده بوده است. اما به فاصله کوتاهی از انتشار چرند و پرند (حدود یک ماه) و به تاریخ ۲۴ جمادی الثانی ۱۳۲۵، نخستین شماره نشریه خیر الکلام در رشت، منتشر می شود که از همان آغاز به سوژه برجسته ای با عنوان «مکاشفات» می پردازد. مکاشفات، سلسله نوشته های پراکنده ای است متأثر از سبک و سیاق نشریه معروف «ملانصرالدین» (چاپ قفقاز) و صوراسرافیل (چاپ تهران).^(۱)

۱- تأثیر ملانصرالدین قفقاز بر روند ادبی و روزنامه نگاری بسیاری از نشریات دوره مشروطیت ایران آشکار بوده است که جای پرداخت آن در این جا نیست؛ مثلاً تأثیر فوق العاده آن بر روند انتشار روزنامه «نسیم شمال» و مجموعه آثار این شاعر فداکار در آن دوره تاریخی.

همان گونه که اشاره شد در شماره نخست سالِ اوّل خیرالکلام. (یک شنبه ۲۴ شهر جمادی الثانیه ۱۳۲۵) مطلبی وجود دارد با عنوان "مکاشفات". "مکاشفات" در شماره دوم (پنج شنبه ۲۸ شهر جمادی الثانیه ۱۳۲۵) از ساختی نزدیک به داستان کوتاه برخوردار است. نثری حدفاصل نثر مدرن و قاجاری دارد. البته حشو و زوائد زیادی نیز در آن راه یافته است.

"مکاشفات" در شماره چهارم (یک شنبه ۸ شهر رجب المرجب ۱۳۲۵) با روایتی طنزآمیز و تمایزی جدید مثل: "تمدن، قانون، قوه مجریه و..." پی گرفته می شود. این داستان طنزآمیز، حدفاصل طنز و داستان نویسی مطرح است. البته از زبان و نوع بیان "دخو" در "چروند و پرند" فاصله می گیرد؛ اما با وجود این مسئله، از پیچیدگی زبان و عناصر داستانی روایت برخوردار نیست.

چهارمین و آخرین "مکاشفات" در شماره هفتم (سه شنبه غره شهر شعبان المعظم ۱۳۲۵) به چاپ می رسد. در شماره ۳۰ و ۳۱ (۱۹ شهر صفر المعظم ۱۳۲۷) قصه واره ای با عنوان "مکتوب عموم مرغان خانگی" به چاپ رسیده که از سوی خیرالکلام، به نامه مرغان پاسخ داده شده است.

خیرالکلام از شماره ۵۴ (۱۸ شهر جمادی الاول ۱۳۲۷) بخش تازه ای را با عنوان "گنجشک نامه" می گشاید. «گنجشک نامه» در شماره های ۵۵ (۲۲ شهر جمادی الاول ۱۳۲۷)، ۵۶ (۲۷ شهر جمادی الاول ۱۳۲۷)، ۵۷ (غره شهر جمادی الاخر ۱۳۲۷) و ۷۸ (سلخ شعبان المعظم ۱۳۲۷) پی گرفته می شود.

ساختار "گنجشک نامه" نسبت به "مکاشفات" قوی تر و منجم تر است. قصه واره های "گنجشک نامه" به موضوعات داستانی نزدیک می شوند؛ مثلاً موضوع گنجشک نامه شماره ۷۸، به گنجشکانی مربوط است که در گندم زارِ نوروز آشیانه دارند. نوروز در انتظار کمک دیگران برای دروی گندم زار خود است. روزها می گذرد و از کمک خبری نمی شود. نوروز تصمیم می گیرد به کمک پسرانش گندم زار را درو کند. گنجشکان اطمینان به دروی گندم زار پیدا می کنند و، ناگزیر از ترک آشیانه می گردند.^(۱)

این قصه واره ها در سیر طبیعی خود به داستان هایی در دوره دوم انتشار

۱- بی هیچ تردیدی، داستان "بلدرچین و برزگر" را که در کتاب فارسی دوره دبستان خوانده ایم، متأثر از این داستان، یا افسانه ای نزدیک به این داستان، نوشته شده است.

خیر الکلام منتج می‌شوند. یعنی داستان‌های مورد بحث در روند طبیعی این تفسره‌ها، و مهم‌تر این که در ادامه حرکات‌های مشابه در مطبوعات پیش از خود، شکل گرفته‌اند.

خیر الکلام در شماره ۱۶ (۸ شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷) داستانی متفاوت و منسجم - نسبت به آن چه تا آن شماره چاپ کرده بود - به امضای "علی‌عمو" و عنوان "قونسولگری خوب است" چاپ کرده است. در این شماره از موضوع خیر الکلام به مضمون داستان نیز پاسخ گفته می‌شود و چنان تداعی می‌گردد که "علی - عمو" نویسنده‌ای غیر از افصح المتکلمین است.

داستان‌های مدرن علی - عمو (مدرن، نسبت به شرایط زمانی آن‌ها در آغاز داستان نویسی ایران) با احتساب شماره ۱۶، در شماره‌های ۱۷ (۱۴ شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷)، ۱۸ (۱۸ شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷)، ۲۰ (۲۹ شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷)، ۲۱ (۶ شهر ذیحجه الحرام ۱۳۲۷)، ۲۲ (۹ شهر ذیحجه الحرام ۱۳۲۷)، ۲۳ (۱۹ شهر ذیحجه الحرام ۱۳۲۷)، ۲۴ (۲۴ شهر ذیحجه الحرام ۱۳۲۷)، ۲۵ (۳ شهر محرم الحرام ۱۳۲۸)، ۲۶ (سلخ شهر محرم الحرام ۱۳۲۸)، ۲۷ (۴ شهر صفر المظفر ۱۳۲۸)، ۲۸ (۸ شهر صفر المظفر ۱۳۲۸)، ۲۹ (۱۲ شهر صفر المظفر ۱۳۲۸)، ۳۰ (۲۲ شهر صفر المظفر ۱۳۲۸)، ۳۱ (۲۷ شهر صفر المظفر ۱۳۲۸)، ۳۲ (۴ شهر ربیع الاول ۱۳۲۸)، ۳۳ (۱۲ شهر ربیع الثاني ۱۳۲۸)^(۱)، ۳۴ (۱۵ شهر ربیع الثاني ۱۳۲۸)^(۲)، ۳۵ (۱۸ شهر ربیع الثاني ۱۳۲۸)^(۳)، ۳۶ (۲۲ شهر ربیع الثاني ۱۳۲۸)، ۳۷ (۲۷ شهر ربیع الثاني ۱۳۲۸)، ۳۸ (غره شهر جمادی الاول ۱۳۲۸)، ۳۹ (۱۲ شهر جمادی الاول ۱۳۲۸)، ۴۰ (۱۶ شهر ربیع الاول ۱۳۲۸)، ۴۱ (۲۲ شهر جمادی الاول ۱۳۲۸)، ۴۲ (۲۷ شهر جمادی الاول ۱۳۲۸)، ۴۳ (۵ شهر جمادی الثاني ۱۳۲۸)، ۴۴ (۸ جمادی الثاني ۱۳۲۸)، ۴۵ (۲۴ شهر جمادی الثاني ۱۳۲۸)، ۴۶ (۲۶ شهر جمادی الثاني ۱۳۲۸)، ۴۷

۱- این داستان امضا ندارد اما در متن داستان، به "علی - عمو" اشاره شده است. خیر الکلام در چهار سطر به مضمون داستان پاسخ گفته است. هم چنین این شماره در اردیبهشت ۱۳۲۹ خورشیدی منتشر شده و نخستین شماره انتشار یافته در سال جدید است.

۲- به این داستان نیز از سوی خیر الکلام پاسخی به طنز داده شده است.

۳- این داستان نیز امضا ندارد.

(غره شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۴۸ (۵ شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۴۹ (۱۱ شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۵۰ (۲۱ شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۵۱ (۲۵ شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۵۲ (۲۸ شهر رجب المرجب ۱۳۲۸)، ۵۳ (۲ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۴ (۵ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۵ (۷ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۶ (۱۱ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۷ (۱۷ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۸ (۱۹ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۵۹ (۲۲ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸)، ۶۰ (۲۶ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۸) و ۶۴ و ۶۳ (۳ شهر رمضان المبارک ۱۳۲۸) در سال دؤم، و شماره‌های ۴۵ (چهارشنبه ۱۸ شهر ذی الحجه الحرام ۱۳۲۸)، ۷۳ (دوشنبه ۲۷ شهر صفرالمظفر ۱۳۲۹) و ۷۴ (پنج شنبه سلخ شهر صفرالمظفر^(۱) ۱۳۲۹) در دوره سؤم، به چاپ رسیده است.

در مجموع، چهل و هشت داستان^(۲)، کارنامه علی عمو و خیرالکلام را در فاصله سال‌های ۸۹-۱۲۸۸ خورشیدی تشکیل می‌دهد. داستان‌هایی که با توجه به شرایط خلقی آن‌ها، مدرن و تأمل برانگیزند.

کارنامه‌ای مشتمل بر چهل و هشت داستان کوتاه در فاصله زمانی دو سال، بیانگر آشنائی ژرف داستان نویس با دستاوردهای داستان نویسی در اروپا - و به ویژه در قفقاز - بوده است. و این داستان‌ها - همان طور که قبلاً گفته شد - در روند منطقی و طبیعی تجربیات پیشین، که به شکل قصه‌واره‌هایی حد فاصل طنز و داستان کوتاه بوده، شکل گرفته است.

لازم از موارد دیگر، باید به نشر مدرن داستان‌ها و سجاوندی آن‌ها توجه کرد. مثلاً داستان نویس در مقاطعی، ضمن قطع ماجرا یا گفت و گو در دیالوگ و پرداخت به ماجرا یا گفت و گوی دیگر در ارتباط با همان موضوع، از نقاط تعلیق استفاده کرده است:

«تمام فرمایشات جنابعالی متین است اما...»

گفت:

- متین بتین نمی‌فهمم» و الخ...

مورد دیگر، جدای از ذهنیت مضمون‌یاب نویسنده، نوآوری در به

۱- ظاهراً تاریخ روز انتشار این شماره اشتباه است.

۲- که به جز داستان نخست: "فونسولگری خوب است" فاقد عنوان اند.

کارگیری واژه‌های بومی و کاربرد طبیعی و هنرمندانه آن واژه‌ها در روند داستان است. استفاده از دیالوگ گیلکی در تعدادی از داستان‌ها، و تکرار نکردن آن در داستان‌های دیگر، نشان از آگاهانه بودن نیت داستان نویس دارد.

به عبارتی، بومی و بکر بودن مضامین در فرمی نو - با توجه به شرایط نوشتن داستان‌ها - از ویژگی آن‌ها محسوب شده و جاذبه‌ای به وجود می‌آورد که پس از مطالعه، احساس لذت به مخاطب دست می‌دهد.

از توانائی‌های دیگر داستان نویس، اجتناب از توصیف است. توصیفی که در داستان کوتاه جایی ندارد. پرهیز نویسنده از حشو و زوائد در دیالوگ‌ها نیز قابل توجه است:

«اهل محل جمع شدند: - "چه هست چه نیست" من حکم را نشان دادم».

نمونه دیگر:

«ها پسر! چه کردی؟»

: بلی قربان! به اقبال بی زوال سرکاران، پدر سوخته را آوردم.

: بیاور».

مورد دیگر، پرداخت به "ساختار روایت داستان" (۱) است و استفاده از مونولوگ‌های خوب و یک دست در روایت داستان؛ تکیه‌هایی که امروزه در داستان نویسی کاربرد فراوان دارد.

هم چنین، جدای از عناصر داستانی و ذهنیت نوگرایی داستان نویس در این عرصه، باید به آگاهی‌های بسیاری دربارهٔ جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، روان‌شناسی، زبان‌شناسی و... دورهٔ مشروطه اشاره کرد که از طریق این داستان‌ها به جامعهٔ امروز منتقل می‌شود.

تعدد داستان‌های "علی - عمو"، بیانگر عظمت کار داستان نویس است. (۲) از این جهت، نباید "داستان‌های عمو" حادثه‌ای خود به خودی یا تلاشی تفسنی تلقی شود.

توانائی‌های بالقوه و بالفعل داستان نویس در مجموعهٔ داستان‌های به جا مانده از او، نشان می‌دهد که چنان چه از شرایط زمانی و موقعیت و امکانات

۱- به نقل از صحبت‌های شفاهی منتقد ارجمند مسعود بیزارگینی.

۲- چه نویسنده آن‌ها خود "افصح المتکلمین" باشد چه "علی - عمو" نی که وجود خارجی داشته.

اجتماعی زنده یاد سید محمد علی جمال زاده برخوردار می‌بود؛ بیش‌تر از او - هم چنان که پیش‌تر از او - در این عرصه مطرح می‌گردید. پرسش اساسی در این جا این است که، آیا مجموعه داستان‌های عمو «با توجه به مدرن بودن و برخورداری از نوآوری نسبت به شرایط زمانی آن‌ها» حادثه‌ای در آغاز داستان نویسی ایران نبوده است؟^(۱)

۱- حادثه نه به مفهوم اثرگذاری بر ادبیات داستانی ایران - که خود به فراموشی سپرده شده بود - یا این که بتواند در جامعه امروز با تجربه‌های نزدیک به یک قرن داستان نویسی اثرگذار باشد. اما به هر حال، حق و سهم عمو که پیش از همه - و در فقدان زمینه و بستری برای کار - در عرصه داستان نویسی ایران، اثر مکتوب به جا گذاشته چه خواهد شد؟